

*Алалікіна О.М.,
аспірант Південноукраїнського національного
педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*

ДІЯЛЬНІСТЬ ЕЛІТ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ

Анотація. Статтю присвячено актуальній проблемі політичної теорії та практики — діяльності еліт в умовах політичного плюралізму. Визначено специфіку діяльності еліт у контексті процесу демократизації, становлення постсучасного (інформаційного) суспільства, медіатизації політики.

Ключові слова: політичні еліти, діяльність еліт, плюралізм, демократизація, інформаційне суспільство, політичний клас, відповідальність еліт.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність теми даної статті обумовлена теоретичною та практичною значимістю досліджень діяльності політичних еліт, політичного класу суспільства в умовах політичного плюралізму. Протягом усього цивілізаційного розвитку еліти виконували важливі суспільні функції, діяльність політичних еліт виступає однією із головних складових політичного процесу, його рушійною силою.

Проблема діяльності еліт в умовах політичного плюралізму виступає однією із актуальних для політичної теорії та практики демократичних політичних перетворень в українській політичній системі. Роль еліт у демократичних країнах важко переоцінити, вони виконують важливі функції політичного управління, агрегації та представництва групових інтересів, ідеологізації політичного простору, визначення загального суспільного інтересу (інтегративну), комунікативну та ін.

Системні демократичні трансформації, яких потребує Україна і які виступають декларованою метою суспільного та політичного розвитку більше двадцяти років, неможливі без діалогу представників різних елітних груп, усвідомлення взаємної відповідальності опозиційних та владних еліт. Проблема взаємодії еліт в Україні актуалізується у зв'язку із історичним досвідом відсутності плюралізму у політичному житті в умовах тоталітаризму та авторитаризму.

Незважаючи на специфіку та особливості політичних систем країн консолідованої демократії та відмінності у механізмах ротації та діяльності політичних еліт, які сформувались історично, діяльність еліт в умовах політичного плюралізму виступає важливою ознакою демократичного

політичного режиму. Політичний плюралізм, у тому числі — плюралізм еліт виступають відмінною рисою демократичного політичного режиму порівняно із тоталітаризмом та авторитаризмом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Сучасна політична теорія характеризується постійною увагою до проблеми діяльності політичних еліт в умовах плюралізму, конституційно-правових, інституційних, комунікативних та процесуальних основ діяльності еліт. Серед зарубіжних авторів, які досліджують теоретичні та практичні виміри діяльності політичних еліт та політичного класу в умовах політичного плюралізму, слід відзначити Т. Боттомора, Р. Дарендорфа, А. Лейпгарта, Й. Шумпетера, Р. Даля, Ю. Габермаса, Д. Растоу та ін.

Дослідженню політичних еліт в українському суспільстві присвячено роботи В. Бебика, М. Головатого, Н. Дубовик, В. Кременя, С. Макеєва, М. Михальченка, М. Обушного, А. Пахарєва, В. Полохало, М. Пірен, Д. Табачника, Ю. Шайгородського, П. Шляхтуна та ін.

Водночас, проблема підвищення ефективності діяльності еліт та конструювання оптимального механізму ротації еліт в Україні із урахуванням різних моделей демократії та становлення простору політичного плюралізму потребує подальших досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті — дослідити діяльність еліт в умовах політичного плюралізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах однією із головних проблем державотворення та політичного управління суспільними процесами вважається монополізація влади елітними групами, що у поєднанні з «демократичним конформізмом» не-елітних груп веде до автократії, відмови від демократичних принципів формування та ротації політичних еліт, зниження рівня політичної участі громадян. Саме тому у концепціях демократичного елітизму (Й. Шумпетер) та поліархії (Р. Даль) наголос робиться на принципі «змагальності» між елітами та інституційних основах демократії (вибори, громадянське суспільство, політичні партії, вільні медіа).

На думку українського автора М. Головатого, концепція політичного елітизму виходить з того, що «будь-яке суспільство поділяється на «вибрану» меншість, що керує суспільством та «неорганізовану» більшість, що є об'єктом управління... В основі елітаризму лежить ідея природної обдарованості людини, наявності у неї таких якостей, які зумовлюють здатність найкращого виконання владних функцій у суспільстві» [4, 215].

На думку українського дослідника М. Михальченка, «елітаризм — це соціально-філософська і політологічна течія, яка об'єднує різні погляди на еліти: консервативні, ліберальні, демократичні, тоталітаристські та ін. Усі ці течії виходять з факту існування еліт, але по-різному оцінюють їх соціальні та політичні функції. Наприклад, прихильники концепції «демократичної еліти», «ліберального елітаризму» наголошують на необхідності соціальної мобільності і постійної ротації еліт, що дає змогу поповнювати еліти представниками неелітарних груп населення, закликають створювати спеціальні механізми поповнення еліт (система освіти, демократична політична система тощо)... Теоретики демократичного елітаризму наголошують на тому, що збереження ліберальних демократичних цінностей багато в чому залежить від еліти» [4, 217].

З іншого боку, у теоріях елітаризму, незалежно від їх напрямку, відбувається протиставлення еліти, держави та суспільства. Це «думка, що в принципі уряд завжди та всюди має бути обмежений колом еліти... намагання дати нормативне виправдання врядуванню еліти в демократичному суспільстві» [1, 218].

Для дослідження діяльності політичних еліт в умовах політичного плюралізму важливою є дослідження М. Вебера легітимності політичного панування, яке обґрунтовується традиційним шляхом, харизмою лідера, або раціонально-легальними засобами політичної конкуренції. При цьому харизматичні лідери у процесі політичної взаємодії повинні обмежувати владу бюрократії, що ґрунтується на раціональному пануванні [5].

У ХХ столітті у дослідженнях діяльності еліт в умовах політичного плюралізму актуалізуються наступні проблеми:

- монополізація політичного ринку з боку елітних груп (Й. Шумпетер);
- елімінування з політичного простору демократичних принципів ротації еліт (Р. Даль);
- загострення конфліктів між владою та суспільством (А. Лейпгарт);
- посилення конкуренції еліт (М. Олсон).

Термін «плюралізм» походить від латинського слова «plus», «pluris», що означає «більше» та позначає вчення, що обґрунтовують наявність двох

і більше першооснов буття (наприклад, матерія і дух). В основі концепції політичного плюралізму — цінності свободи, справедливості, політичних прав індивідів. Політичний плюралізм не існує без свободи слова: можливість міркувати над будь-якою проблемою, публічно висловлювати свої судження як в усній, так і в друкованій формі, вступаючи в дискусію з іншими громадянами виступає одним із невід'ємних прав, відчуження яких є очевидною ознакою деспотичного правління.

На думку М. Остапенко «Плюралізмом» називають наявність великого розмаїття конкуруючих між собою теорій, концепцій, ідейних течій, наявність у суспільстві різних класів, верств, груп і організацій, які мають свої власні й суперечливі інтереси» [3].

Теорія політичних еліт у сучасному пізнанні виступає в якості однієї із важливих пояснювальних схем, її елементи присутні у ідеологічних доктринах — від лібералізму до комунізму.

Так, класичні теорії еліт Г. Моска, В. Парето та Р. Міхельса об'єднують ідеї поділу суспільних груп на еліти та не-еліти. Ці автори виходили із природності суперництва, конфліктів та суттєвих розбіжностей, які постійно виникають всередині еліт. Задля збереження влади еліти вдаються до насильства та ірраціоналізму, нав'язуючи масам відверто неправдиву картину світу політичного.

Так, Г. Моска розрізняв ліберальний та авторитарний режим саме за механізмом рекрутування еліт: «Якщо влада передається зверху вниз так, що нижчого функціонера обирає вищий, то йдеться про авторитарний режим. Якщо ж влада делегується знизу, то режим варто називати ліберальним. Авторитарний режим допускає існування автократа, тобто особистості, що персоніфікує інститут влади. Ліберальний режим, навпаки, функціонує на основі належної організації виборчої системи» [5]. Г. Моска вважав, що однією із головних умов існування демократичної моделі є оновлення еліт шляхом ротації через механізм демократичних виборів. Р. Міхельс сформулював «залізний закон олігархії», який відзеркалює процес відчуження політичних еліт.

На небезпеці закритості еліт, замкнутості аристократичного кола, незважаючи на провідну духовну місію аристократії, наголошував М. Бердяєв. Подоланню бюрократизації партійної системи мають сприяти механізми, запропоновані М. Острогорським: - виконання партіями функцій презентації та артикуляції соціальних інтересів, а не здобуття влади для партійної еліти; - індивідуальна політична відповідальність, а не колективна партійна.

На думку К. Байме, «історично зовсім не випадково, що теорія еліт була сформульована

спочатку у таких країнах, як Італія та Німеччина, які розвивалися відносно диспаратно і мали великі труднощі з парламентською формою правління... Саме «запізнілі нації» ще сьогодні мають особливо погане ставлення до застосування поняття «еліта», і багато дослідників намагаються — після неправильного використання, яке вживали до того ж у фашистських системах — уникати слова «еліта» [1, 349].

У модерних теоріях еліту переважно протиставляють поняттю маси і підносили її як порятунком від виродження знівельованого масового суспільства. Подальший розвиток теорії політичних еліт пов'язується із ліберальною доктриною, яка формувала власне ставлення до ротації еліт у боротьбі з ідеологічними доктринами комунізму, фашизму та націонал-соціалізму. Останні відкидали практику ліберальної політики і претендували на формулювання нових філософських, політичних та ідеологічних принципів взаємодії еліти та народу (маси).

На відміну від тоталітарних ідеологій, які сприймали політику як сферу діяльності еліт, геніїв та вождів, демократичний політичний режим будується на тезі лібералізму, що проблеми, які виникають у політичних та соціальних стосунках між людьми, повинні вирішуватись через розсудливість і добру волю, тому що люди не мають якихось вищих здібностей.

У середині ХХ століття, у межах демократичного політичного дискурсу, сформувались дві основні школи дослідження еліт: «макіавелістська» та «елітного плюралізму». Основним механізмом легітимації політичних еліт в умовах демократичного політичного режиму виступає раціональний відбір та рекрутування управлінців, починаючи із системи освіти та закінчуючи виборами.

Теорія плюралізму еліт виходить із наявності у суспільстві розгалуженої системи соціальних груп, які захищають власні специфічні інтереси, що стримує можливість монопольного зосередження влади в руках однієї групи еліт.

У теоріях Й. Шумпетера (теорія демократичного елітизму), А. Лейпгарта (теорія демократії у плюральних суспільствах) та Р. Даля (теорія поліархії) виділяється одна із головних проблем політичного управління в умовах демократії: монополізація політичного ринку з боку елітних груп, елімінація демократичних принципів ротації еліт та, як наслідок, загострення конфліктів між владою та суспільством.

У відповідь на ці виклики Й. Шумпетер пропонує вільне змагання між представниками конкуруючих еліт за голоси виборців, А. Лейпгарт наголошує на необхідності плюралізму еліт у демократії соціальної згоди, а Р. Даль пропонує

модель поліархії, як змагання за посади між політично активними громадянами. Для моделі поліархії визначальними стають не лише вибори, а інституційні гарантії демократії, які включають свободу асоціацій, свободу слова, право обирати та бути обраним, право на альтернативні джерела інформації.

Для забезпечення демократичних механізмів ротації політичних еліт в умовах паритетної демократії важливими чинниками стають також контроль парламенту над виконавчою владою, верховенство права, забезпечення свободи слова та зібрань, відсутність цензури, захист прав меншин.

Таким чином, враховуючи мультикультурність, поліконфесіональність українського суспільства та наявність політичного плюралізму, в якості оптимальної моделі політичного розвитку може виступати паритетна демократія. Саме ця модель здатна забезпечити ефективні демократичні механізми ротації політичних еліт.

Аналіз діяльності еліт в умовах політичного плюралізму відкриває нові можливості для раціонального, більш адекватного розуміння відносин, які формуються у нестабільних суспільствах з політичними та державними інститутами, що знають змін. У процесі діяльності еліт відображаються динамічна взаємодія різних за статусом та позицією (розташуванням в політичному просторі) акторів. У сучасних умовах діяльність еліт обумовлена комунікативними чинниками: політична діяльність еліт починається з процесу інтерпретації інформації, інтеракція еліт розгортається у специфічному комунікативному просторі, структура та правила якого формуються під впливом мас-медіа.

Повною мірою це стосується діяльності еліт в умовах політичного плюралізму, коли особлива роль належить комунікативній раціональності. Комунікативна раціоналізація інтеракції політичних еліт відкриває можливість створювати й обґрунтовувати нові легітимні правила соціального регулювання за допомогою дискурсивного формування суспільної думки й волі. У процесі взаємодії політичних еліт раціональна аргументація покликана забезпечити вільну й рівну участь усіх елітних груп у сумісному пошуку істини, де немає жодного примусу, крім сили кращого аргументу.

Для цього, за Ю. Габермасом, необхідно дотримуватися п'яти вимог комунікативного дискурсу: жоден учасник обговорення не повинен уникати дискурсу (вимога всезагальності); у процесі дискурсу всі повинні мати рівні можливості представляти і критикувати претензії на справедливість (автономія); учасники повинні бути готовими поділяти претензії інших на справедливість (ідеальне виконання ролі); наявність розбіжностей між

учасниками повинні нейтралізовуватися таким чином, щоб ці розбіжності не впливали на досягнення консенсусу (нейтральність сили влади); учасники повинні відкрито оголосити свої цілі, наміри й утримуватися від стратегічних дій (прозорість) [2].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Узагальнюючи результати дослідження діяльності еліт в умовах політичного плюралізму слід відзначити наступне.

У сучасній ситуації діяльність політичних еліт обумовлюється наступними важливими факторами. По-перше, становленням інформаційного суспільства. Один із головних викликів сучасної доби полягає у тому, що соціальна основа політичної влади поступово трансформується та заміщується, або опосередковується масовими комунікативними процесами та обумовлює відповідний формат публічної інтеракції еліт, впливає на ротацію еліт. По-друге, відмовою від авторитарного стилю правління на користь механізмів здійснення влади демократичним шляхом. Усвідомлення зростаючої необхідності політичної участі індивідів у демократичному процесі призводить до міфологізації й гіперболізації ступеня їхньої участі в процесі прийнятті політичних рішень інформаційної доби, одночасно посилюючи політичну відповідальність еліт.

Незважаючи на особливості політичної системи кожної демократичної країни та відмінності у діяльності політичних еліт, які сформувались історично, політичний плюралізм — це важлива характеристика демократичного політичного режиму, його відмінна риса, порівняно із тоталітаризмом та авторитаризмом.

Література:

1. Байме К. Політичні теорії сучасності / К. Байме. — Київ: Стилос, 2008. — 396 с.
2. Габермас Ю. Залучення іншого : Студії з політичної теорії / Габермас Ю.; пер. з нім А. Дахній; наук ред. Б. Поляруш. — Львів : Астролябія, 2006. — 416 с.
3. Остапенко М. А. Філософські основи плюралізму [Електронний ресурс] / М. Остапенко // Віче. — 2007. — №12. — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/597/>
4. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонова. — К.: Мауп, 2005. — 792 с.
5. Себайн Дж. Г. Історія політичної думки / Себайн Дж.Г., Торсон Т.Л. — Пер. з англ. — К.: Основи, 1997. — 838 с.

Алалыкина О.М. Деятельность элит в условиях политического плюрализма. — Статья.

Аннотация. Статья посвящена актуальной проблеме политической теории и практики - деятельности элит в условиях политического плюрализма. Определена специфика деятельности элит в контексте процесса демократизации, становления постсовременного (информационного) общества, медиатизации политики.

Ключевые слова: политические элиты, деятельность элит, плюрализм, демократизация, информационное общество, политический класс, ответственность элит.

Alalykina O.M. The activity of elite in the context of political pluralism. — Article.

Summary. The article is devoted to the problem of political theory and practice - the elite business in terms of political pluralism. Specific character of the elites in the context of Process among democratization, formation postmodern (information) society mediatization of politics.

Keywords: political elite, elite activity, pluralism, democratization, information society, the political class responsible elites.